

УДК 364.3(477)

DOI: 10.30857/2413-0117.2018.2.3

Марина І. Тимофєєва

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

На сучасному динамічному етапі розвитку соціальних країн, у відповідності до обраної соціальної політики, держава виступає основним, проте далеко не єдиним інститутом, який повинен створювати сприятливі умови для формування ефективного, дбайливого та доброзичливого соціального клімату в суспільстві, гарантувати безпечне та гідне життя громадян та надавати в повному обсязі соціальний захист, що відповідає інтенсивному розвитку сучасності. Незважаючи на рівень економічних показників розвитку, в кожній країні завжди є верстви населення, які потребують значної пильної уваги та захисту з боку не лише суспільства, а й держави. Як свідчить авторитетна практика розвинених країн, держава має приділяти більше уваги захисту вразливих верст населення, а соціальна політика держави повинна забезпечити пріоритетність розвитку цього напрямку. У роботі розглянуто найгостріші питання фінансування соціального захисту, оскільки потреби суспільства щодо соціального захисту збільшуються, а рівень життя населення за останній період помітно знизився. Також було виділено основні категорії, за якими суспільство може отримувати соціальне забезпечення, соціальні гарантії та види соціального захисту населення, що гарантує держава. Особливу увагу приділено офіційному виокремленню з 2016 року окремої категорії українських громадян, що потребують захисту, – вимушених внутрішніх переселенців. Крім того, представлено складові соціального захисту та різновиди соціальної допомоги, а також висвітлено особливості соціального страхування.

Ключові слова: соціальна політика; соціальний захист; незахищені верстви населення; вимушені внутрішні переселенці; соціальне страхування.

Марина И. Тимофеева

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця
ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ
НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

На современном динамичном этапе развития социальных стран, в соответствии с выбранной социальной политикой, государство выступает основным, но далеко не единственным институтом, который должен создавать благоприятные условия для формирования эффективного, бережного и доброжелательного социального климата в обществе, гарантировать безопасный и достойный уровень жизни граждан, оказывать в полном объеме социальную защиту, соответствующую современному интенсивному развитию. Несмотря на уровень экономических показателей развития, в каждой стране всегда есть слои населения, которые нуждаются в значительном пристальном внимании и защите со стороны не только общества, но и государства. Как свидетельствует авторитетная практика развитых стран, государство должно уделять больше внимания защите уязвимых слоев населения, а социальная политика государства должна обеспечить приоритетность развития данного направления.

Ключевые слова: социальная политика; социальная защита; незащищенные слои населения; вынужденные внутренние переселенцы; социальное страхование.

Maryna I. Timofieieva
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
**BUILDING THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM
IN UKRAINE**

At the current dynamic stage of social countries' development, in line with the chosen social policy, the state acts as the main but not the only institution which must create favourable environment for building an effective, mindful and friendly social climate in the country to ensure safe and decent standard of living for all citizens and to provide full social coverage that has to be in tune with contemporary intensive development trends. Despite the level of economic growth indicators, in each country there are always segments of the population who long for considerable attention and should be protected by both society and the government. As evidenced by reliable best practice in developed countries, the government should place greater focus on protecting vulnerable populations, and this priority direction has to guide the state social policy. The paper discusses the most burning issues in social protection funding, since the societal needs in terms of social protection are increasing, while the living standards of population have dropped dramatically lately. Apparently, major social maintenance categories have been analyzed along with reviewing a range of state-guaranteed social security and social protection services. A special emphasis is made on a specific category of vulnerable Ukrainian citizens, i.e. forced internally displaced persons (being officially recognized since 2016). In addition, the components of social protection policy and types of social maintenance as well as the features of social insurance have been explored.

Keywords: *social policy; social protection; vulnerable groups of population; forced internally displaced persons; social insurance.*

Постановка проблеми. Вивчення проблем соціальної захищеності населення в Україні часто привертає увагу не лише засобів масової інформації та політиків, а й вчених-економістів та інших експертів, котрі не оминають дані питання своєю увагою. Соціальний захист який надаються державою, повинен диференціюватися між вразливими верствами населення у відповідності до рівня отриманого ними доходу, працездатності, а в особливих випадках також повинен враховуватися фактор зайнятості в громадському виробництві. Застосування такого підхід соціального захисту ефективно показано в наданні адресної допомоги категоріям населення, які найбільше потребують такої підтримки.

За результатами дослідження статистичних даних в нашій країні існує значна кількість осіб яка потребує суспільної та державної підтримки, в державному бюджеті щорічно вказується сума видатків зведеного бюджету, які представлені на рис. 1. За цими даними спостерігається щорічне збільшення видатків.

З огляду на складну ситуацію, на Сході нашої країни, кількість осіб, які потребуються державної підтримки збільшилася. Державою було прийнято ряд законодавчих документів щодо підтримки осіб, які отримали статус внутрішніх вимушених переселенців та тих хто проживає на підконтрольній території України в Луганській та Донецькій регіонах.

Як наслідок в нашій країні було сформовано новітню групу незахищеної верстви населення, яка потребує значних фінансових витрат з боку держави, щоб забезпечити їх гарантованими Конституцією України правами та гарантіями.

Джерело: діаграму складено на основі даних Державної служби статистики України [9].

Рис. 1. Динаміка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Проблематика соціального захисту населення постійно знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичне обґрунтування соціального захисту, його цілі, принципи функціонування та фінансування були предметом дослідження таких представників економічних шкіл та течій, як В. Петті, А. Сміт, Т. Мальтус, Дж.С. Мілль, Р. Оуен, Л. фон Штейн, Дж.М. Кейнс, Ф.А. фон Хаєк, У.Г. Беверідж та інших. Концептуальні підходи та комплексний аналіз проблеми функціонування соціального захисту населення, принципів організації окремих його форм найбільш повно розкрито у працях вітчизняних і закордонних науковців: Н. Абакумової, В. Антропова, Н. Болотіної, Н. Борецької, О. Гаманкової, І. Денисової, Е. Лібанової, О. Макарова, М. Мальчика, Б. Надточія, В. Роїка, В. Рудика, М. Руженського, О. Холостової, та інших.

Незважаючи на значний внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників, у динамічних умовах сьогодення, коли відбувається формування новітньої світової економічної системи та перехід від моделі «держави загального добробуту» до нової державної соціальної політики, яка ставить собі за мету ліквідацію протиріччя між законами ринку і соціальними цілями, сформувалися нові проблеми теоретичного і методологічного характеру, які потребують свого вирішення.

Мета дослідження. Обґрунтувати теоретичні засади соціального захисту. Виділити серед існуючих незахищених верств населення, новітню категорію вимушених переміщених осіб, визначити місце новітньої категорії в загальній системі соціального захисту населення.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Соціальний захист, що надається державою у його загальному розумінні трактується – як політика держави котра направлена на досягнення поставленої мети, а також акумулювання матеріальної бази, насамперед державної, а також і суспільної. Саме визначені напрямки соціальної політики та чітко сформовані дії забезпечують особам, соціальним групам, верствам населення країни комплексне, всебічне розв'язання виникаючих проблем, які з'являються як результат впливу соціальних ризиків, які можуть вплинути на можливість реалізації конституційних прав та гарантій [1, с. 37].

Соціальний захист, що надається державою визначається, як згрупований комплекс заходів у відповідності до якого було розроблено ґрунтовні ефективні механізми, які використовуються державою з метою акумулювання та накопичення необхідного об'єму матеріальних ресурсів, а також впровадження розроблених механізмів для отримання матеріальних доходів, вразливими верствами населення, для подальшого забезпечення отримання ними сталого доходу, гарантування гідного рівня життя, передусім данні

запровадження направлені на непрацевдатне населення, а також й інших економічно вразливі верстви з урахуванням певних особливостей [1, с. 37].

Держава, перш за все, організовує соціальний захист, котрий охоплює системи страхування, гарантій та допомог у відповідності до Конституції України можна сформувані дані категорії наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Зобов'язання держави щодо соціального захисту до окремих верств населення

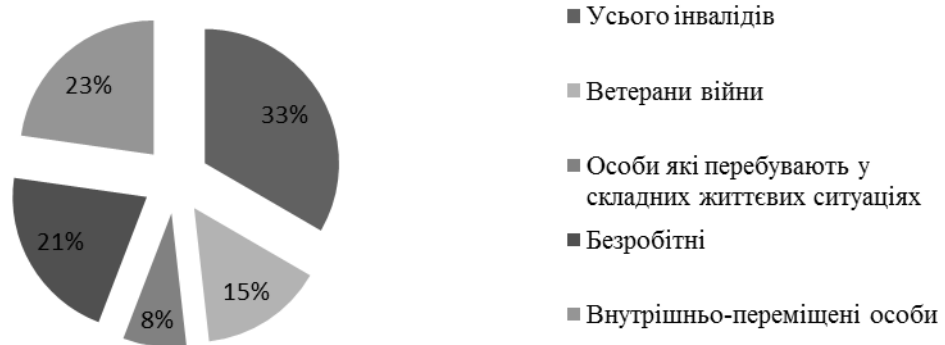
Обставини	Верстви населення
Пенсійне забезпечення	Громадяни похилого віку
Навчання та освіта	Учні (вихованці) загальних, середніх спеціалізованих навчальних закладів
Втрата годувальника і сирітство	Діти, котрі втратили батьків
	Батьки, що втратили повнолітніх дітей
	Діти, які народилися після смерті батька
Повна та часткова втрата працевдатності	Інваліди
	Особи, котрі отримали трудове каліцтво
	Особи, які тимчасово втратили непрацевдатність
	Особи, що мають професійні захворювання
Вагітність і материнство	Вагітні жінки
	Матері
Безробіття через незалежні від особи обставини	Безробітні громадяни
Недостатній життєвий рівень	Малозабезпечені громадяни
	Малозабезпечені сім'ї
Служби військових формувань та Збройні Сили України	Військовослужбовці та члени їхніх сімей
	Працівники Служби Безпеки України та члени їхніх сімей
	Працівники органів внутрішніх справ та члени їхніх сімей
	Службовці військ цивільної оборони та члени їхніх сімей

Джерело: створено на основі [10].

Проаналізувавши структурні складові системи соціального захисту можна дійти висновку, що науковцями не виділено єдиної думки з виділення структури системи соціального захисту населення України. Автор даної статті пов'язує це, з: 1) існуванням широкого спектру та значної розгалуженості структурних складових систем соціального захисту; 2) наукової невизначеності в розмежуванні та чіткому розумінні сутності категорій «соціальний захист», «система соціального захисту», «соціальне забезпечення», «соціальна допомога» тощо; 3) не визначеність законодавчо та фактично, значення держави в системі соціального захист.

У відповідності до даними Міністерства соціальної політики в 2016 р., аналізуючи статистичні дані найбільших вразливих груп з урахуванням внутрішніх вимушених осіб, можна стверджувати, що переміщені особи які складають 15% серед категорій які було проаналізовано заслуговують значної державної уваги з розробки програм, стосовно присвоєння соціальних допомог особам які потрапили до даної категорії.

Питома вага вразливих верств населення

Джерело: діаграму складено на основі даних Державної служби статистики України [9].

Рис. 2. Динаміка найбільших груп соціально незахищеного населення у 2016 р.

Авторами, у своїх публікаціях, визначають різні підходи до визначення структури соціального захисту. На думку автора, П. Шевчуком було запропоновано підхід який заслуговує на увагу. Даний автор виділив три складові:

- соціальну допомогу,
- соціальне страхування,
- соціальну справедливість (рис. 3) [2, с. 111].

Ученим стверджується, що присвоєння соціальної допомоги призводить до підвищення можливостей малозабезпеченими сім'ями в придбанні для власного споживання більшої кількості благ, що є наслідком зниження рівня можливостей економічно незалежними сім'ями з метою зменшення бідності перших [2, с. 111].

Соціальне страхування ґрунтується на захисті осіб від непередбачуваних обставин, котрі можуть виникати у суспільстві.

Соціальну справедливість визначають, як матеріальна або не матеріальна компенсація особам в наслідок впливу непередбачуваних ситуацій [2, с. 113]. Однак автор виділяє таку непередбачувану трагедію, як аварія на ЧАЕС, та не враховує можливість виникнення у майбутньому різноманітних ситуацій не лише природних та техногенних катастроф (повінь, цунамі тощо), в сучасності подібною стала ситуація на Сході нашої країни та на території АР Крим яку офіційно було визначено як територія антитерористичних операцій.

В результаті аналізу структури системи соціального захисту, яка було обґрунтована вітчизняними науковцями, виникає безліч питань, які потрібно детально розглянути [2, 7, 8]. Вивчаючи різноманіття існуючих підходів та поглядів на структуру державної системи соціального захисту населення, автором було зроблено висновок, що вагомими її соціальними структурними елементами є: допомога, гарантії, страхування та послуги.

У відповідності до законодавчої бази України, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це безпосередньо система визначених прав, обов'язків та гарантій, яка в подальшому надає соціальний захист, що охоплює: надання матеріального покриття витрат у випадку хвороби, в результаті якої може бути настання втрати працездатності (тимчасова, часткова, повна), втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у похилому віці й інших випадках, передбачених діючим законом, за рахунок фондів, що формуються та наповнюються внаслідок сплати встановлених страхових

внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел [3].

Джерело: [2].

Рис. 3. Складові системи соціального захисту населення

Виплати зі соціального страхування здійснюються за умови, що особа є застрахована та сплатила встановлений відповідним документом єдиний страховий внесок, дана виплата здійснюється не незалежно від матеріального становища особи. Внеском вважається сума коштів, яка визначена у відповідності до діючого законодавства [6].

Невід'ємною умовою ефективного функціонування якісної системи соціального захисту є наявність державних соціальних гарантій. До них, згідно зі Законом [4] належать: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподаткований мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Для більш наглядного зображення видів державних соціальних допомог, автором пропонується розглянути рис. 4.

Визначення рівня соціальної захищеності населення відбувається у процесі співставлення фактичних показників та соціальних нормативів і стандартів, які встановлені Законом.

При дослідженні наукових праць вчених, автором було визначено, що не достатньо уваги приділяється вивченою питання соціальних послуг. Закон України «Про соціальні послуги» встановлено, що це згруповані заходи щодо надання допомог особам або групам

осіб, котрі перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [5].

Джерело: [11, 12].

Рис. 4. Види державної соціальної допомоги в Україні

Закон регламентує головні принципи, форми, види та суб'єкти отримання соціальних послуг. В результаті дослідження даного питання, можна стверджувати, що система соціальних послуг ґрунтується на засадах, з-поміж котрих ключові ролі займають наступні: держава сприяє особам, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, які вони не в змозі самостійно подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; попередження виникнення складних життєвих обставин; створення відповідних сприятливих умов для самостійного розв'язання життєвих проблем [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті аналізу було зазначено, що відповідно до діючого законодавства України, особи які потребують державної підтримки мають право на: соціальні послуги, соціальне страхування та соціальну справедливість. Було зазначено що найефективніше працює адресна допомога, яка надається як в грошовому так и натуральному вигляді, оскільки вона спрямована на задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у скрутних життєвих ситуаціях. В Україні мають право отримувати соціальну підтримку держави громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які мешкають на території країни на законній підставі і перебувають у складних життєвих обставинах [5].

Під час проведення реформування системи соціального захисту держава зіштовхнулася з великою кількістю перепон, які активно обговорюються і нині у Верховній раді, на різноманітних форумах, конференціях круглих столах різних рівнів. Намагання України підвести існуючу законодавчу базу до норм та стандартів, які діють на територіях

країн що входять до Європейського Союзу не дали очікуваного результату. Реформування даної системи є критично важливим та вкрай необхідним для задоволення потреб населення країни, міста, області та всіх населених пунктів, тощо. Але обставини котрі склалися на Сході нашої держави привели до ґрунтовних змін загальної системи соціального захисту. Оскільки наша країна повинна враховувати новітні категорії, які виникли та потребують держаної підтримки.

Наша держава не має досвіду у забезпеченні соціальними напрямків у результаті виникнення військових дій на території країни. Нашій державі потрібно пильно вивчити досвід закордонних країни котрі мають подібний досвід та продовжити реформування системи соціального захисту.

References

Література

1. Tulenkov, M.V. (2011). *Sotsialnyi zakhyst u sotsiologichnomu vymiri: monohrafiia* [Social protection in the sociological dimension: monograph]. Kyiv: IPK DSZU. 168 p. [in Ukrainian].
  2. Shevchuk, P.I. (2003). *Sotsialna polityka: navch. posib.* [Social policy: tutorial]. Lviv: Svit. 400 p. [in Ukrainian].
  3. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy* [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Mandatory State Social Insurance: The Law of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
  4. Heiets, V.M., Danylenko, A.I., Zhulynskyi, M.V. et al. (2009). *Sotsialno-ekonomichni stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy: natsionalna dopovid* [Socio-economic state of Ukraine: implications for the people and the state: a national report]. Kyiv: NVTs NBUV. 687 p. [in Ukrainian].
  5. *Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii: Zakon Ukrainy No. 2017-III: ofits. vyd. stanom na 05.10.2000* [On State Social Standards and State Social Guarantees: Law of Ukraine No. 2017-III: Official Publication as of 05.10.2000]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2000, No. 48, Art. 409 [in Ukrainian].
  6. *Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia: Zakon Ukrainy No. 2464-VI: ofits. vyd. stanom na 08.07.2010* [On the collection and registration of a single contribution to the compulsory state social insurance: Law of Ukraine No. 2464-VI: Official Publication as of 08.07.2010]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2011, No. 2–3, Art. 11. [in Ukrainian].
  7. Khaletska, A.A. (2010). *Sotsialnyi zakhyst naseleння v Ukraini: teoriia ta praktyka derzhavnoho*
1. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія / М. В. Туленков. – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – 168 с.
  2. Шевчук П. І. Соціальна політика: навч. посіб. / П. І. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.
  3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.
  4. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця, А. І. Даниленка, М. В. Жулинського та ін. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
  5. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України № 2017-III: офіц. вид. станом на 05.10.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 409.
  6. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України № 2464-VI: офіц. вид. станом на 08.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №2–3. – Ст. 11.
  7. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика

- upravlinnia: monohrafiia [Social Protection of the Population in Ukraine: Theory and Practice of Public Administration: Monograph]. Donetsk: Yuho-Vostok. 430 p. [in Ukrainian].
8. Boretska, N.P. (2001). Sotsialnyi zakhyst naseleunia na suchasnomu etapi: stan i problemy: monohrafiia [Social protection of the population at the present stage: state and problems: monograph]. Donetsk: Yantar. 352 p. [in Ukrainian].
9. Sotsialnyi zakhyst naseleunia Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk [Соціальний захист населення України: Статистичний збірник]. Retrieved from: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_szn_zb.htm [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
11. Pro vstanovlennia derzhavnoi dopomohy postrazhdalym uchastykam masovykh aksii hromadskoho protestu ta chlenam yikh simei: Zakon Ukrainy No. 745-VII: ofits. vyd. stanom na 21.02.2014 [On the establishment of state aid to victims of mass protests and members of their families: Law of Ukraine No. 745-VII: Official Publication as of 21.02.2014]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2014, No. 12, Art. 187 [in Ukrainian].
12. Pro nadannia shchomisiachnoi adresnoi dopomohy osobam, yaki peremishchuiutsia z tymchasovo okupovanoi terytorii Ukrainy ta raioniv provedennia antyterrorystychnoi operatsii, dlia pokryttia vytrat na prozhyvannia, v tomu chysli na oplatu zhytlovo-komunalnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.10.2014 No. 505 [On the provision of monthly targeted assistance to persons moving from the temporarily occupied territory of Ukraine and areas of the anti-terrorist operation to cover the cost of living, including for payment of housing and communal services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.10.2014 No. 505]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
- державного управління: монографія / А. А. Халецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 430 с.
8. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія / Н. П. Борецька. – Донецьк: Янтар, 2001. – 352 с.
9. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_szn_zb.htm.
10. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей: Закон України № 745-VII: офіц. вид. станом на 21.02.2014 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 12. – Ст. 187.
12. Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.